

שלוחי ארץ-ישראל בשירה ובפיוט של יהודי צפון-אפריקה

אפרים חזן

לענין סבי. ר' מכלוף בן דוד חדר
שכותו היה בית ועד לשלוחי ארץ-ישראל

השד"ר¹ הוא שלוח ארץ-ישראל, נדד כתפוצות ישראל ואסף תרומות למען הישוב בארץ. הוא סימל בעיני יהודי הגולה את 'ירושלים', וזו היתה שם נרדף לארץ-ישראל כולה,² ביטוי לכיסופי הגאולה ולאהבת ארץ-ישראל. לא ייפלא אפוא שבני הגולה קיבלו בזרועות פתוחות ובאהבה רבה את השד"ר ופתחו לו את ליבם ואת כיסם, ורק קשייהם ועוניים הגבילו את יכולתם לתת. בספרו המפורט והמקיף על שלוחי ארץ-ישראל, מציין א' יערי במיוחד את יחסם האוהב של בני צפון-אפריקה אליהם. ומפורסם הוא תיאורו של החיד"א המספר על נשות תוניס ההולכות בעקבותיו ומנשקות שולי גלימתו בחשאי: '...והייתי מטייל בשבת כחצר עם הגביר, והרגשתי, שהנשים היו מאחרי ולוקחות שולי בגדי בנחת וקלות לנשק אותם...'³ הערצה מופלגת זו, והאהבה הרבה, שהשפיעו יהודי צפון-אפריקה על שלוחי ארץ ישראל, באות לידי ביטוי מלא וממצה בשירי משורריהם.

שירים אלה אינם שונים בפרוזודיה, בלשון או בדרכי העיצוב הספרותי משירים אחרים של כל משורר ומשורר שכתבם. ברם יש בהם תמונה של הנוכחות הממשית של ארץ-ישראל של מטה בעיניהם של בני צפון-אפריקה.⁴ כמו כן שירים אלה משמשים מקור היסטורי, לעיתים יחיד, למעשי השד"רים ולאישיותם. עוד יש בשירים אלה כדי להעיד על השד"רים כנושאי תרבות ממקום למקום, שבעזרתם מגיעים שירים ולחנים מארץ לארץ ומקהילה לקהילה, עד שלימים ישקע השיר או הלחן וייראה כאילו שייך הוא למקום החדש מאז ימות עולם.⁵

1 ראשית-יבות של שלוחא דרבנן, או שלוחא דרחמנא (הקב"ה), על פיענחום — ראה: חזן, הלשון, עמ' 20.

2 השוה: בן עמי, עמ' 39, הערה 3.

3 מעגל טוב, עמ' 56; לענין הערצת השד"רים — השוה גם: יערי, עמ' 35-37; טולידאנו, עמ' שה.

4 היבטים נוספים של נוכחות זו — ראה: חזן, נוכחות.

5 ראה: יערי, עמ' 102-103; וראה להלן: וכן: חזן, נוכחות, עמ' 40.

עיקרו של מאמר זה מצביע על אופן התקבלות השד"ר בקהילות צפון-אפריקה, וההערכה והאהבה שהוקף בהן, ומתוך כך, אנו למדים על מקומה של ארץ-ישראל ומרכזיותה בכלל חייה של הקהילה. יש בדיוננו כדי להבהיר, מפני-מה רבע מכלל הקדושים הנערצים על יהודי מארוקו באו מארץ-הקודש, והם נמנים עם 10 מתוך 12 הקדושים היותר נערצים בקרב יהדות זו.⁶

א. בשבח השד"רים

השירים בשבח השד"רים הם המקור היחיד המתאר במפורש את רגשותיהם ואת רחשי לבם של יהודי צפון-אפריקה כלפי שלוחי הארץ. אף הדמות והאישיות המתוארות בשיר ייחודיות, ויש בהן, כפי שנראה מפירוט הדברים, צדדים שאי אפשר להעלותם בתיאור פרוזאי. והכוונה בעיקר לרגשות העולים מתוך הסגנון והלשון המיוחדים של השיר והמשורר וזכרי המקורות המשובצים בשיר.

שירים אלה בני זמנם ומקומם הם, שהרי נכתבו לכבודו של אדם מסוים, ואף עניינים שבתולדות חייו מוזכרים בשיר. כיוון שכך אין למצוא את השירים הללו בקבצים הכוללים של שירה ופיוט, אלא בדיוואנים — אלו הקבצים המיוחדים למשורר אחד וקולטים את כלל שירתו — והם אינם מצויים בידינו בשפע. אם נבקש ללמוד מן השירים המובאים במאמר על מידת תפוצתם של שירים מסוג זה, נוכל לראות בהם דגם מייצג בלבד, ולהביא בחשבון את היחס שבין מאות קובצי השירה והפיוט הכלליים ובין מעט הדיוואנים המיוחדים למשורר אחד.

אחד הדיוואנים החשובים הוא קובץ שיריו של גדול משוררי יהדות מארוקו והמפורסם שבהם, רבי דוד חסין. דיוואן זה נדפס פעמיים (אמסטרדם תקס"ז; קזבלנקה תקצ"א), ושיריו כלולים בכל קובץ צפון-אפריקאי.⁷

מדור שירי השבח שבספר נקרא 'קרא דחיי', והוא פותח בשישה שירים לכבוד שלוחים של ארבע ערי-הקודש: ירושלים, חברון, צפת וטבריה. בשירים אלה עולה דמותם המופלאה של שד"רי ארץ-ישראל, כפי שראה אותה רבי דוד, ומתוכם אביא כאן שני שירים.⁸

מיד בקריאתם חש הקורא באהבה ובחיבה המקיפות את השד"ר מצד הקהילה בכלל ומצד המשורר בפרט: 'לא זזתי מחבבו — וקראתיו אבי', 'דגלו עלי אהבה בלי קצבה'. תיאור אישיותו המופלאה של השלוח, גדולתו בתורה ומידות טובות שיש בו — כל אלה מתוארים בהרחבה ובנדיבות. וכמובן, המשורר קורא לקהל לסייע לשד"ר למלא שליחותו, היינו לתרום בעין יפה וביד רחבה לארץ-ישראל. המשורר מברך מקרב לב

6 ראה: בן-עמי, עמ' 39-40.

7 ראה: חזן, הלשון, עמ' 21.

8 שירי השבח לכבוד השד"רים — ראה: תהלה לדוד, דף מו, ע"ב-מ"ח ע"א, שניים מתוכם

פירסמתי במאמר אחר — ראה: חזן, השירה, עמ' 41-45.

את השלוח, ובמיוחד שיזכה לשוב בשלום וללא פגע לארץ-הקודש, מדרך התלאות שהוא הולך בה. השירים מדגישים את זיקת השלוח לשולחיו, שכן חלק לא-מבוטל מהתרשמות בני הקהילה מהשד"ר היה מבוסס על 'מכתבי השליחות'⁹ והמלצות חכמי ארץ-ישראל. כמו בשירי-שבח בכלל, אף בשירים אלה מנצל המשורר את שמות המהוללים למישחקי לשון, שיבוצי פסוקים ורמזי מקורות. באופן טבעי מבלטים שירים אלה את עניין שליחות המצווה ואת זכות ארץ-ישראל ושכחיה ותולים שבחים אלה אף בשלוח.

עוד יש לציין בשירים שלפנינו את החריזה על-פי המבטא המקובל בצפון-אפריקה כגון: תרצה-אשה-מתנשא;¹⁰ את השימוש ברובדי-הלשון: לשון המקרא, לשון חכמים ואף בלשון הארמית, זה בצד זה וזה בתוך זה, והוא ממאפייני לשון שירתו של רבי דוד חסין.¹¹ בעניין זה בולטים השיבוץ 'שבחו רבנן לדצבי', וכן השיבוץ שהוא תרגומו של אונקלוס לאבני החושן (שמות כח: יז), 'סדרא קדמאה ברקן סמקן ירקן מרמצן ובהקן בתוך מרחבי'.¹² מעניין גם מישחק-הלשון 'מה נאה... נר זה'¹³ מישחק המילים נר-ניר מתאפשר על-פי המיבטא של יהודי צפון-אפריקה, ההוגים צירה וסגול כחיריק ולהיפך. נוסף כי גם שיבוצי המקראות בסיומות המקראיות¹⁴ ובתוך הטורים הם מלאכת מחשבת נאה, כגון ברכתו של המשורר לרבי שלום עמאר במחרוזת האחרונה (אני היום אשירה):

נורא דגול מרְבָּה
 ינחילך בארץ טובה
 שם תעלה וראה ב'
 נים לבניך, שלום!

הסיומת המקראית (תהילים קכח: ו) כבר הובאה בטור שלפני האחרון, וחילק המשורר מלת 'בנים' והעמיד הברתה הראשונה בתריזת הסטרופה ושאר הפסוק מסיים את המחרוזת, אלא שהמשורר קיצץ בהמשך הפסוק 'שלום על ישראל', והפך מלת 'שלום' לפנייה נרגשת לשלוח המבורך. נעבור עתה אל השירים עצמם.

- 9 ראה: יערי, מבוא.
 10 ראה, להלן, בשיר 'אקריב היום תשורה', טורים 23-24 — ראה: שירי פרגי, עמ' 48-49.
 11 דנתי על כך במקום אחר — ראה: חזן, ארמית; חזן, הלשון.
 12 השיבוץ הראשון — ראה בשיר 'אקריב היום תשורה', טור 14: והוא שיבוץ שונה הוראה (קאלאמבור) מתוך בבלי גיטין נו ע"א. השיבוץ השני גם הוא מאותו שיר, טורים 19-20.
 13 ראה להלן השיר 'אני היום אשירה', טור 13: והוא על-פי משנה אבות ג:ט.
 14 היינו כשהמשורר מסיים כל מחרוזת בשילוב לשון של פסוק מקראי או חלק ממנו — וראה: פליישר, עמ' 131.

אקריב היום תשורה שי למורא

שיר שבח לכבוד שלוח ירושלים, צבי הלוי, ששהה במארוקו קרוב לשנת תקמ"ב 15.1782 הפייטן מתאר את מעלותיו של ר' צבי ובעיקר את גדולתו בתורה. כתובת השיר: 'פיוט יסדתי לכבוד שליח ירושלים תוב"ב [תבנה ותכונן במהרה בימינו] החכם השלם כהר"ר [כבוד הרב רבי] צבי הלוי.¹⁶ נועם 'קומי יעלת הישר' סימן 'אני דוד בן חסין חזק'.
 תיאור: 15 מחרוזות דו-טוריות, וכל טור מתחלק לשתי צלעיות. ב-3 הצלעיות הראשונות חרוז הסטרופה ובצלעית האחרונה חרוז האזור, העובר לאורך השיר. חריזה: אב, אב / גג, גב / דד, דב / וכו'.
 משקל: 11 הברות בטור (השוואים והחטפים מן המניין).¹⁷ באות אחרונה של מלת מקור: תהלה לרוד, דף מ ע"א.

אָקְרִיב הַיּוֹם תְּשׁוּרָה / שִׁי לְמוֹרָא
 לְצַפְיָהּ תַּפְאָרָה / עֲטַרְתַּ צְּבִי

נִכְבְּדוֹת מְדַבֵּר בּוֹ / שֶׁהֶפֶל בּוֹ
 לֹא יִזְתִּי מִסִּבּוֹ / וּקְרֵאתִיו: אָבִי

5 יִפֶּה דוֹדֵי אֶף נְעִים / רֵאשׁ נְדִיבִים וְשׁוּעִים
 מִבְּחַר אֱהוּבִים וְרַעִים / עֵינַי וְלִבִּי

דִּגְלוּ עָלַי אֲהָבָה / בְּלִי קֶצֶבָה
 וּכְמוֹ אֵשׁ לְהִקָּה / בּוֹעֵר בְּלִבִּי
 וְעַל טוֹב אֲזַכְּרֵהוּ / וְאֲנַחֲהוּ
 10 אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ הוּא / עֲדִיף מִנְּבִיא

דִּין אִיהוּ נִיהוּ הַדָּר / אֲשֶׁר נִשְׁבַּע וְנָדַר
 לְאֲבִיר יַעֲקֹב דָּר / בְּאַרְץ הַצְּבִי

בְּדַת הָאֵל יִתְבּוֹנֵן / כְּתָרֵי מִיָּנֵן
 שְׂבָחוּ רַבָּנָן / לְדַצְּבִי

15 סיפור שליחותו — ראה: יערי, עמ' 544.

16 הנועם הוא הלחן שעל-פיו נכתב השיר, והוא לחן לשיר מפורסם ומוכר. לעיתים קרובות נכתבו שירים עבריים על-פי לחנים לועזיים — ראה: מירסקי, נג'ארה, עמ' ריד; יהלום, עמ' 104 — 107, 119-112.

17 על כלליו של משקל זה — ראה: מירסקי, משקל; פגיס, עמ' 662-668.

- 15 נגיד רב ונאמן / ונעמן
מנפת צוף ומן / מרתוק בקרבי
- חסדים מלא כלו / ונגה וגם אור לו
כשמש בהלו / נר מערבי
- 20 סדרא קדמא ברקן / סמקן ירקן
מרמץן ובהקן / בתוך מרחבי
- יפתח איש את קדו / ממאודו
ולפני כבודו / אותו יביא
- נדבה לו תרצה / כמו קרבן אשה
לפני צור מתנשא / אלהי אבי
- 25 חכם ירא ותם / שלחו מתם
ולקיים מצותם / רץ כצבי
- זכותם תהיה אתו / בעת לכתו
בבואו ובצאתו / וזכות התשבי
- קבל נא, מקלל יופי, / שירת זמרת צפופי
לרצון אמרי פי / והגיון לבי 30

ביאורים ומקורות:

- 1 שי למורא: — תהי עו: יב.
- 2 לצמירה תפארה — נור, עטרת תפארת. לצמירה... צנוי — יש' כח: ה.
- 3 נכבדות מדבר בו — על פי תהי עז: ג. שהבל בו — שכל המעלות הטובות כלולות בו. ראה בבלי סוטה מז ע"ב; וראה שם, במשנה.
- 5 יפה... נעים — שיה"ש א: טז.
- 7 דגלו עלי אהבה — שיה"ש ה: ד.
- 8 בוער — דגל אהבתו.
- 9 ואנוהו — ואפארהו.
- 10 איש אלהים קדוש הוא — מל"ב ד: ט. עדיף מנביא — על-פי דברי התלמוד 'חכם עדיף מנביא' (בבלי ב"ב יב ע"א).
- 11 דין איהו ניהו הדר — זהו הוא הדר, כלומר הוא הדוגמה להדר ולשלמות. והלשון על-פי: בבלי סוכה לו ע"ב.
- 12 לאביר יעקב דר וכו' — שהקב"ה שיכן שכנתו בציון.
- 13 בדת האל — כינוי לתורה. כתרי מינן — בשניים מעמנו (על-פי בבלי כתובות עה ע"א) ור"ל שגדול הוא בתורה.
- 14 שבחו רבנן לדצבי — מישחק לשון, על-פי בבלי גיטין נו ע"א.
- 18 נר מערבי — על-פי בבלי שבת כב ע"ב.
- 19 סררא... ירקן — לשון אונקלוס לפסוק 'טור אדם פטדה וברקת' שמו' כח: ז.

20	מרמצן ובהקן – משובצות ובוהקות.
21	יפתח איש – קריאה לקהל להתנדב בעין יפה.
22	נדבה לו תרצה – פונה לקב"ה שיראה נדבות הקהל כאשה וכקורבן.
25	חכם ירא ותם – שבחי רבי צבי. שלחו מתם – שלחו משם, כלומר מארץ-ישראל.
26	מצותם – מצוות חכמי ארץ-ישראל. רץ כצבי – על-פי דברי יהודה בן תימא, אבות ה:כ.
27	זכותם – של חכמי ארץ-ישראל.
29	מכלל יופי – פנייה לרבי צבי שיקבל שירתו ברצון. צפצופי – לשון זו מציגת שירה בלשון הפיוט.
30	לרצון... לבי – על-פי תהי יט:טו.

אני היום אשירה לכבוד ספיר יהלום

שיר שבח לכבוד שלוח טבריה, רבי שלום עמאר, מחכמי מראכש שעלה לארץ-ישראל. יש לשער שהשיר המפורסם 'אוחיל יום יום אשתאה', המתאר את טבריה ומדבר בשכחה, נכתב בהשפעתו ועל-פי תיאוריו של רבי שלום.¹⁸ כתובת השיר: 'פיוט יסדתי לכבוד חד מינן דסליק להתם. החכם השלם כהר"ר שלום עמאר שליח טבריה תוכ"ב נועם 'יא כלאיק' סימן 'אני דוד בן חסין'. תיאור: שיר שבח הכולל טורי פתיחה (מעין מדרין) ועוד 6 מחרוזות. בכל מחרוזת 3 טורי סטרופה וטור מעין אזור, ובו סיומת מקראית החוזרת במלה 'שלום'.
חריזה: אב אב / ג ג ג ב / וכו'.
משקל: 5 הברות בטור.
מקור: תהלה לדוד, דף מ ע"א.

אני היום אֲשִׁירָה /
לְכָבוֹד סִפִּיר יְהִלּוּם
צְרוּר הַמּוֹר וְיִקְרָא /
אֵלָיו ד' שְׁלוֹם

5 דַּר שׁוֹכֵן בְּרוֹם חֲבִיּוֹן
יִשְׁבּוֹן תְּמִיד, עֲלִיוֹן,
תוֹךְ עִיר קִדְשׁ, עִיר צִיּוֹן / תִּתְעַנֵּג עַל רֵב שְׁלוֹם

וּכְמוֹ פַּעַם בְּפַעַם
קָרָא תוֹךְ רִבְבוֹת עַם
10 דַּת דְּרָכֶיהָ נֵעַם / נְתִיבוֹתֶיהָ שְׁלוֹם

דְּרָשׁוּ הַנִּמְצָא כְּזֶה
חֲכָם עֲדִיף מִחֻזָּה
מִה נָאָה מִה טוֹב נָר זֶה / אוֹהֵב נְרוֹדֵף שְׁלוֹם

18 תולדות ר' שלום עמאר ופרשת שליחותו – ראה: יערי, עמ' 518-519.

בְּמוֹשֵׁב זְקֵנִים תִּרִי
 הַלֵּל. צוּר אוֹרֵה עוֹטָה 15
 יִחַנְךָ וְגַם יִטֶה / לֶךָ בְּנֶהָר שְׁלוֹם

נוֹרָא, דְּגוּל מִרְבֵּבָה,
 יִנְחִילֶךָ בְּאַרְץ טוֹבָה
 שֵׁם תַּעֲלֶה וְרָאָה בְּיָ/ נִים לְבְנֶיךָ שְׁלוֹם

חֲסִין קְדוֹשׁ בְּטוּבוֹ 20
 הַשֵּׁם עֲבִים רְכוּבוֹ
 יִדְרִיךְ אוֹתְךָ בְּנִתִּיבוֹ / וְשֵׁם לֶךָ שְׁלוֹם

ביאורים ומקורות:

- 2 ספיר יהלום – מאבני החושן, והם כינויים לרבי שלום.
- 3 ויקרא... שלום – שופ' ו: כד.
- 5 דר... חביון – פנייה לקב"ה.
- 6 ישכון תמיד – ברכה לרבי שלום, שישכון בארץ-ישראל תמיד ולא ינוד ממנה.
- 7 תתענג על רוב שלום – על-פי: תה' לו:א.
- 9 קרא תוך וכו' – המשורר מזמין את רבי שלום לעלות לתורה, השיר הושר לקראת עלייתו לתורה.
- 10 דת – כינוי לתורה. דרכיה... שלום – על-פי: משלי ג:ח.
- 11 הנמצא כזה – בר' מא:לח.
- 12 חכם עדיף מחוזה – על-פי בבלי ב"ב יב ע"א.
- 13 מה נאה... נר זה – מישחק לשון, על-פי: 'מה נאה ניר זה', אבות ג:ט.
- 14 אוהב ורודף שלום – על-פי דברי הלל באבות א:יב.
- 15 במושב זקנים תהולל – על-פי תה' קז:לב. תהולל – חילק את המלה לצורך החריזה.
- 16 יטה לך כנהר שלום – יש' טו:יב.
- 17 נורא, דגול מרבבה – כינויים הם לקב"ה.
- 19 שם תעלה – מברכו שיזכה לחזור לארץ-ישראל. וראה בניג... שלום – תה' קנח:ו. וקיצץ בפסוק לצורך השיר.
- 20 חסין קדוש בטובו – על פי תפילת 'אגא בכח' חסין קדוש ברב טובך נהל עדתך.
- 21 השם עבים רכובו – על-פי תה' קד:ג.
- 22 וישם לך שלום – על-פי סופה של ברכת כהנים. במד' ו:כו.

גם רבי יעקב בירדוגו חיבר שירים לכבוד שד"רים. משני שיריו בסוג זה, לכבוד ר' יוסף מצליח ולכבוד ר' רפאל פראנקו,¹⁹ אביא את השני, שזיקה נוספת לו לארץ-ישראל בהיותו כתוב על-פי הלחן והמתכונת של 'אוחיל יום יום אשתאה' לר"ד חסין.²⁰ שיר זה מציין את גדולתו ומידותיו הנעלות של השלוח, את שמחת הקהילה שזכתה לארחו, את שבחי ארץ-ישראל, קריאה לסייע בנדיבות לשלוח וברכות ואיחולים לו שיזכה לשוב בשלום לארץ-הקודש. המשורר מרמז, כי ר"ש פראנקו הוא משורר בעל

19 על ר"י מצליח – ראה: יערי, עמ' 40, 132. השיר לכבודו – ראה: קול יעקב, עמ' פה. על ר"ש פראנקו – ראה: יערי, עמ' 676.

20 על השפעתו ומקורותיו של שיר זה – ראה: חזן, נוכחות, עמ' 30-44.

יכולת (ולו בשיר זרועי). ודאי שלוחים כמותו הביאו את השפעת שירתה של א"י למערב ואת השפעת המערב למזרח. כך נפוצו שני שיריו של ר"ד חסין 'אוהיל יום יום אשתאה'²¹ ובמיוחד 'אערוך מהלל ניבי... לכבוד חמדת לבבי / אליהו הנביא', שנקלטו היטב בקהילות המזרח התיכון. והאחרון אף נדפס בסידורים שונים בנוסחי הספרדים.²² והרי השיר לפנינו:

לשוני משוררת לכבוד אהוב

שיר שבח לשלוח צפת, רבי רפאל פראנקו, כתוב במתכונת 'אוהיל יום יום אשתאה' ובהשפעתו.

כתובת השיר: 'פיוט יסדתיהו לכבוד החכם השלם כולל תהלות כמוה"ר [כבוד מורנו הרב רבין] רפאל פראנקו מעה"ק [מעיר הקודש] צפת תוב"ב [תבנה ותכונן במהרה בימינו] ויען בא בר"ת [בראשי תיבות] שמו וחניכתו ישצ"ו [ישמרהו צורר] רש"פ. [רפאל שאול פראנקו] לכן עשיתי הסוגר [הרפרין] רשפי את שלהבת וגו' נועם אוהיל יום יום אשתאה. סימן ליעקב בירדוגו.

תיאור: שיר מעין אזור ובו טורי-פתיחה (מעין מדריך) ועוד 11 מחרוזות. ככל מחרוזות 3 טורי סטרופה וטור מעין אזור.

חריזה: אב, אב / ג, ג, ג, ב / ד, ד, ד, ד, ב.

משקל: 7 הברות בטור.

מקור: קול יעקב, עמ' פו.

		לְשׁוֹנֵי מְשׁוֹרְרֵת /	
		לְכַבּוֹד אֶהוּב יְדִידָהּ	
		אֶהְבֶּתָּ בּוֹעֶרֶת /	
		רְשְׁפֵי אֵשׁ שְׁלֵהֶבֶתָּהּ	
צְדָקְתוֹ כְּהַרְרֵי אֵל			
וְזִיו לִיָּה כְּבַר בְּתֻבָּהּ			
קִירוֹת מְשׁוֹשׁ לְבָנוּ		יּוֹם הַזֶּה רָאוּ עֵינַי	5
בְּאֵל בֵּית מְלוֹנְנוּ		חֶכֶם חֲמֵדַת שְׁשׁוֹנֵי	
מַעִיר קֹדֶשׁ עַז לָנוּ	15	שְׁאוֹל בְּחִיר ד'	
זְפָה נוֹף — נוֹהַ פְּרִיָּהּ.		עֲמוּ עַז וְתוֹשָׁיָהּ	
בְּחִצְרוֹת אֵל נְטוּעַ		עוֹפֵר, צְבִי יִשְׂרָאֵל	
אוֹר לְצִדִּיק זְרוּעַ		כִּמוֹ מִלְאָךְ רְפָאֵל	10
זָלוּ בְּשִׁיר זְרוּעַ			
וְהוֹד יְדוֹ נְטוּיָהּ	20		

21 דוגמה לנפוצותו היא פאקסימיליה של פיוט זה מתוך כתב־יד תימני (!) בהעתקת דוד בן שלום, שרשם אותו מפיי שמואל וואזן, שד"ר טבריה לתימן בשנת התקצ"ט — ראה: ספר טבריה, עמ' 72.

22. ראה: חזן, הלשון, עמ' 21, ובעיקר הערה 12.

בני אל חי — נורא הוא בשמחה קבלוהו והובים עטרוהו סגניא וסרכינא	35	בשוב את שיבת ציון ככלה תעדה עדנה ואל חי אותך יבנה כבני בני ומזוני ממעונו לך יפנה הנה יהנה והנה
יחיד — מי אל כמודו רצון יעטרהו יפרהו ויברכהו כמו גפן פוריה	40	גילה-הנה ודיצה תשמע, אכן הראשה בתוך ארץ קדושה יפהפיה, צביה
רב חסד לו אהלה כל עצתו ימלא ולתר הקדש יעלה אל ארץ המוריה	45	ושלום כנהרים לך יטה צור יצורים ובקול נעים וזמירים ברך שוכן עליה.
דר ערץ, רם ועליון יראהו נועם חביון		

וזה אשר כתבתי ושלחתי להחכם הנ"ל עם השיר הנ"ל:

50 מנקה היא שלוחה / למשאת נארוקה / אל שר שלום שר מנתקה /
תשורת שיר / נתיבותיה תישיר / בתים מלאים כל טוב לא יחסר /
כמספר בני יעקב שנים עשר / פי המדבר / ומילין
לצד עילאה יחבר. / שואל עזרו מאל / יעקב בנו יקותיאל /
רב פעלים מקבציאל / זכותו תעמוד לנו ולכל ישראל.

ביאורים ומקורות:

2	אהוב ידיד יה — מכוון לרפאל פראנקו.
4	רשפי... יה — על-פי שה"ש ח:ו. 'רשפי' רומז לשם השד"ר, רפאל שאול פראנקו.
7	שואל בחיר ד' — ש"ב כא:ו.
8	עמו עז ותושיה — על-פי איוב יב:טז.
9	צבי ישראל — תפארת ישראל ויזפיו, על-פי ש"ב א:יט.
10	רפאל — רמז לשם השלוח.
11	צדקתו כהררי אל — על-פי תה' לו:ז.
12	כבר בתיה — מכוון למשה 'בן' בתיה בת פרעה (וראה ויקרא רבא א, ג).
13	קירות משוש לבנו — האורח הוא שמחת הלב.
14	לבית מלוננו — לעיר מגורנו.
15	מעיר... לנו — על-פי יש' כו:א.
16	יפה נוף — כינוי לארץ-ישראל, על-פי תה' מח:ג. וזה פריה — חידוד לשון, על-פי במ' יג:כו, ועניינו השלוח הוא דוגמה לבני ארץ-ישראל המשובחים.
17	בחצרות אל — בארץ-ישראל.
18	אור לצדיק זרוע — על-פי תה' צו:א.
19	ולו בשיר זרוע — שבח לשלוח על יכולתו בשירה.

20	והוד ירו נטויה — מישחק לשון, על-פי יש' ה:כה.
21	בני אל חי — כינוי לישראל, על-פי הו' ב:א. נורא הוא — חוזר לאל חי.
22	קבלוהו — את השליח.
23	זהובים עטרוהו — על-פי בבלי תענית לא ע"א, חו קריאה לציבור לתרום בעין יפה למען ארץ-ישראל.
24	סגנייא וסרכייא — סגנים וקצינים, המכובדים בעם. לשון סרכייא על-פי ת"י לשמ' כד:א.
26	רצון יעטרהו — על-פי תה' ה:יג.
28	גפן פוריה — על-פי תה' קכח:ג.
30	כל עצתו — מחשבותיו ותקוותיו של השלוח.
31	ולהר הקודש יעלה — יזכה לשוב לארץ-ישראל בשלום.
32	אל ארץ המוריה — על-פי בר' כב:ב.
33	דר ערץ — כינוי לקב"ה, השוכן בשמי מרום.
34	נעם חביון — בניין בית-המקדש בתפארתו ובנעימותו. חביון — כינוי לבית קודשי הקודשים.
35	בשוב את שיבת ציון — על-פי תה' קכו:א.
36	ככלה תעדה עדיה — דימוי לציון בעת הגאולה, על-פי יש' סא:י.
37	יבנה — יקיים ויחזק.
38	בני חיי ומזוני — על-פי בבלי מ"ק כח ע"א.
40	הווה יהיה והיה — כינוי לקב"ה, על-פי הפיוט 'אדון עולם'.
42	אבן הראשה — כאן כינוי של שבח לשלוח, על-פי זכ' ד:ז.
44	יפיפיה צביה — כינויים של שבח לארץ-ישראל, על-פי יח' כ:ו. רמזו לצפת, עירו של השליח, ששמה נדרש נוטריקון: צבי, פאר, תפארת.
46/45	ושלום... יטה — על-פי יש' סו:יב.
48	ברך שוכן עליה — רמז ליעודו של הפיוט, לפני עליית השלוח לתורה.
49	כתבתי ושלחתי — לאחר שהושר בבית-הכנסת לכבוד עליית השלוח לתורה, הגיש הפייטן את שירו לשלוח וצירף אליו חרוזי הקדשה.
50	מנחה היא שלוחה — על-פי בר' לב:יט. למשאת וארוחה — על-פי יר' מ:ה.
51	בתים... טוב — על-פי דב' ו:יא. ובאן במשמע של בתי השיר. כמספר... עשר — מספר מחרוזות השיר לרבות מחרוזת הפתיחה, וציון המשורר שמו עליהם 'בני יעקב'.
53/52	ומלין... יחבר — דבריו מיוסדים לכבוד אל עליון. רב פעלים מקבצואל — בשבח אבי המשורר, רבי יקותיאל בירדוגו, והוא על-פי ש"ב כג:ב.

את חלקם של שד"רי ארץ-ישראל כמובילים של תרבות והשפעות בין המזרח למערב ממחיש השיר 'חזן על יונה' לר"י בירדוגו. מתוך כתובת השיר אנו למדים, כי השד"ר ר' חיים אשכנזי הביא עימו מנגינה תורכית שמצאה חן בעיניו וביקש מאת ר"י בירדוגו שיתאים לה מילים עבריות (מכאן ששד"ר זה לא היה משורר בעצמו, שלא כקודמו ר' ר"ש פראנקו). משוררנו נענה והתאים לצליל המילים התורכיות²³ את המילים העבריות, 'אל נא ינצור ויפדה נא' שבפתיחת שירו. אף קבע את האקרוסטיכון בשירו על שמו של רבי חיים ובנה את השיר בארבע מחרוזות כנגד ארבע ערי-הקודש. לפנינו אפוא משורר עברי ממארוקן, הכותב שיר עברי למנגינה תורכית, הכאה אליו עם שד"ר מארץ-ישראל, ועיקרו של השיר ארץ-ישראל.

23 על תופעה זו — ראה: יהלום, עמ' 116-119. על השלוחים ככותבי פיוטים ומעבירי פיוטים — השווה: יערי, עמ' 102-103.

חון על יונה

שיר לכבוד ארבע ערי-הקודש. נכתב לבקשת השליח ר' חיים אשכנזי, על-פי מגנינה תורכית.

כתובת השיר: 'לנועם תורקי' מן עלמינא אלאה ינצור אפנדינא. בית א לשון נופל על לשון. אייתי בידיה החכם שד"ר כמה"ר הרב חיים אשכנזי נר"ו ושאל ממני לחבר שיר על ניגונו ועשיתי רצונו ושמתי סימני כשמו חיים נר"ו. נכללו בו ד' ארצות הארץ הקודש ירושלים, צפת חברון טבריה אלהים יכוננה עד עולם סלה.

חריזה: א.א. / ב.ב.ב.א. / ג.ג.ג.א.

משקל: 8 הברות בטור.

חון על יונה, חון על יונה

אל נא ינצור ויפדה נא

ירושלים עיר קדש

ימיה כקדם חדש

5 ואויביה-הדק הדש / תשכון עליהם עננה

יתברך אל חי שוכן עד

בוחר בציון לב תסעד

צפת, אמת תכון לעד / הר המור גבעת לבונה.

משיח יצמיח יבע

10 ישועה על ראשו כובע

בחברון קרית הארבע / השדה אברהם קנה

נרו יאיר שבעתים

ינהיר בארצות החיים

עיר טבריה מקור חיים / שם נשמחה ונרננה.

ביאורים ומקורות:

- 1 יונה — כינוי לכנסת-ישראל.
- 4 ימיה כקדם חדש — על-פי איכה ה:כא.
- 5 תשכון עליהם עננה — על-פי איוב ג:ה.
- 8 צפת... לעד — מישחק לשון נפלא, על-פי משלי יב:יט 'שפת אמת תכון לעד'.
הר המור גבעת לבונה — על-פי שה"ש ד:ו; כינוי לצפת השוכנת בהר.
- 9 יצמיח — האל יצמיח את המשיח, על-דרך זכ"ג:ח. יבע ישועה — מן המשיח תצא הגאולה.
- 10 ישועה... כובע — על-פי יש' נט:יז.
- 11 קרית הארבע — על-פי בר' לה:כו, השדה אברהם קנה — על-פי בר' כה:ג.
- 12 נרו — של משיח, שנזכר במחרוזת הקודמת; על-דרך יש' ס:כו.
- 13 בארצות החיים — על-פי תהי' קטז:ט.
- 14 טבריה מקור חיים — על-פי בבלי מגילה ו ע"א, שיושבת בטבורה של ארץ-ישראל, ומלת 'חיים' רומזת אל רבי חיים אבולעפיה מחדש היישוב העברי בטבריה.

ב. קינות על שד"רים

לא רק שירי שבח לכבוד שד"רים נכתבו בצפון-אפריקה אלא גם קינות על שלוחים שנפטרו תוך כדי שליחותם. מסע ברחבי צפון-אפריקה באותם זמנים היה כרוך בסכנות מרובות. השד"רים עשו בדרכים משובשות, במסעות שנמשכו חודשים ושנים, ועימם סכומי כסף ניכרים שגבו בקהילות. הם היו מופקרים לליסטים ולפורעים, ושד"ר לא-אחד נפל קורבן למעשי שוד, או קיפד את חייו תוך כדי שליחותו. מותם של שד"רים אלה, הרחק מארצם ומביתם תוך מילוי שליחות של מצווה, נחשב למות קדושים, וקינות נקשרו עליהם. אביא להלן שתי קינות על מות שני שד"רים: ר' עמרם דיוואן ור' אליעזר גאלימידי.²⁴

ר' עמרם דיוואן, מחכמי ירושלים, יצא פעמיים בשליחות חברון למארוקו (1763, 1773). בשליחותו השנייה, בהיותו במכנאס, חיבר ר' דוד חסין לכבודו שיר-שבח נלהב, המביע את הידידות העמוקה שנתקשרה בין השניים:

נפֿלאַת אַהֶבְתְּךָ נִשְׁגָּבָה
בוֹעֶרֶת פֶּאֶשׁ לְהֶבֶה
בַּמִּדְבָּר וּבַעֲרָבָה / מֵאֵד מֵאֵד נֶעְמַתָּ לִי

יְדִידוּתְךָ חוֹשֶׁקֶת
נִפְשִׁי, וְתַמִּיד שׁוֹקֶקֶת
אוֹדֵם פֶּטְדָה וּבְרִקְתָּ / גַּם נִזְוֵם זָהָב וְחֶלְי.²⁵

כאשר הגיעה השמועה על מות רבי עמרם תוך כדי שליחותו השנייה במארוקו, כתב ר"ד חסין קינה מרה על ידידו. הקינה מתייחסת אל הנפטר כאל ידיד, ובעיקר כאל שלוח נאמן של ארץ-ישראל. מפאת חשיבותו של רבי עמרם ומקומו המרכזי בתודעתם של יהודי מארוקו, מובא השיר במלואו להלן.²⁶

אזיל דמעה אל שמועה

קינה על מות רבי עמרם דיוואן. שיר מעין אזור, ובו מעין מדריך בן שני טורים והטור השני משמש רפרין. בשיר 12 מחרוזות, בכל מחרוזת 3 טורים דו-צלעיים, בהריזה

24 על מות שד"רים וקינות עליהם — ראה: יערי, עמ' 40-41; על ר"ע דיוואן — יערי, עמ' 584-586; על ר"א גאלימידי — יערי, עמ' 704.

25 ביאור השיר — ראה: חזן, השירה, עמ' 43-45.

26 הקינה עליו — ראה: תהילה לרוד, דף פה ע"ב; על השימוש בארמית בשיר זה — ראה: חזן, ארמית, עמ' 121-123; על מקומו כקדוש בתודעת יהודי מארוקו — ראה: בן-עמי, עמ' 516-524, וכן במפתח, עמ' 618. עיון בשירים מוסיף דברי רקע חשובים להבנת מרכזיותו של רבי עמרם בתודעה העממית, ואף הלמדנית, של יהודי מארוקו. זו אחת ההזדמנויות המעטות, שבהן ניתן להתבונן בצמיחת דמות הקדוש ובהערכה אליו — השווה: חזן, צדיקים.

סטרופית אחידה, והצלע האחרונה בחריזה מעין אזורית. לקראת סוף השיר משתנה הרפרין.

כתובת השיר: 'קינה קוננתיא אל השמועה כי באה אל הלקח החכם השלם הכולל שליחא דרחמנא כהה"ר [כבוד החכם הרב רכי" עמרם דיוואן זלה"ה [זכרו לחיי העולם הבא] שליח חברון תובכ"א [תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן] בחדש מנחם שנת באו בניס עד משב"ר [תקמ"ב] לפ"ק [לפרט קטן] תמרור למי אבכה סימן אני דוד בן אהרן עמרם.

חריזה: אב. אב / גג. גג / גב / דד. דד. דב. וכו'.

משקל: 4 הברות בצלעות הקצרות, 7 בארוכות, 8 במעין מדרך.

אזיל דמעה / אל שמועה כי לא טובה
חסרא ארעא / דישראל גברא רבא

נהי נהיה / תאניה ואניה
בייא, בייא / תזעק ארץ צביה
האניה / להשבר השבה. חסרא 5

יקרון / בבכי עדת ישורון
יעדרון / מהם שמחות נרון
על עיר חברון / איכה בדר ישבה. חסרא

דורש אין לה / קרית ארבע רב חבלה
כי סר צילה / חשך ונעתם הלה
תרים קולה / אין שלום ליוצא ולבא. חסרא 10

והוא על נ- / דיבות יקום יחנה
מאת בני / ישראל צדקות נותני
מצנת קונה / עובד האל מאהבה. חסרא

דור דור דורשיו / דור דור ופרנסיו
ואנשיו / שוקקים שומעים מדרשיו
ופירושו / אמירה נעימה יהיבא. חסרא 15

בשליחותו / זריו עומד על משמרתו
ותשובתו / הרמתה כי שם ביתו
חנייתו / לבני הישיבה מקרבא. חסרא 20

נקי דעת / זכה וברה נובעת
ומכרעת / תבחן און שומעת
וקולעת / אל השערה לא יחטיא בה. חסרא

- 25 אב רחמן / כְּדָרְדַע וּכְלָכַל וְהִימָן
ציר נאמן / לְלוּמְדֵי תוֹרָה מִזְמָן
חסרא / נַעֲמָן / בַּמְדַּבֵּר בְּעַרְבָה.
- חסרא הוא דִּינָא / נְחִית לְעַמְקָא דְדִינָא
שם טוב קְנָה / שְׁלִיחָא דְרַחֲמָנָא
בְּאִמּוּנָה / יְדוּ הַיָּד הַמְרַבָּה.
- 30 רב טביומי / טוּבִינָא דְחַכְמִי
חֲזוּיָה יוּמִי / לְבַר אֱלֹהִין דְּמִי
חסרא לִית לִיה טִימִי / כְּמַרְגְּנִיתָא טָבָא.
- 35 נפלו אימים / עֲלִי וּמְעֵי הוּמִים
צדיק תמים / אִירָךְ נִקְבַר בְּאַרְץ הָעַמִּים
חסרא צור עוֹלָמִים / זוּ הִיא בִּיאָה זוּ הִיא שִׁיבָה.
- עמרם נבחר / נְקִי כְצֶמֶר צַחַר
בְּבֵן שַׁחַר / אִוְרוֹ נִבְקַע כְּשַׁחַר
טוב ממסחר / דְּכֶסֶפָא וּדְהָבָא
חולק טבא / יִתְרַמִּי לִיה לְעוֹלָם הַבָּא
- 40 זך, צור, אהיה / מֶלֶךְ מַמִּית וּמַחֲיָה
זרעו יהיה / חַיִּים אַרְכִּים יִחְיָה
ואף גם יי / גְּדֹל יִזְכֶּה בְּרָא כְּאָבָא
ועד שיבה / לֹא תִהְיֶה לוֹ עֲזִיבָה

ביאורים ומקורות:

- 1 אל... טוב — על־פי שי"א ב:כד.
- 2 חסרא... רבא — ארץ־ישראל חסרה אדם גדול, על־פי בבלי מגילה כה ע"ב.
- 3 נהי... ואניה — לשונות של קינה, על־פי מיכה ב:ד; איכה ב:ח.
- 4 בויא בויא — מלות קריאה של צער בארמית; וראה: בבלי יומא סט ע"ב.
- 5 ארץ צביה — ארץ־ישראל, על־פי דני' יא:טז.
- 6 האניה להשבר חשבה — ציור לגודל הצער, על־פי יונה א:ד.
- 7 יעדרון — אחרי מות רבי עמרם גדול הצער ואי־אפשר לשמוח ולעלות.
- 8 חברון — הנפטר היה שלוח חברון. איכה ב:ד ישבה — על־פי איכה א:א.
- 9 דורש אין לה — על־פי יר' ל:יז. קרית... חבלה — גדול צערה של חברון, על מות בחיר בניה ושלוחה הנאמן.
- 10 סר צלה — הוא רב עמרם. ונעתם הלה — קדר ואפל אורה של חברון.
- 11 תרים קולה — תתן קולה בצער וביגון. אין... ולבא — על־פי זכ' ח:י.
- 12 והוא... יחנה — טורח הוא הרבה על נדיבות לבם של בני הקהילות.
- 13 צדקות נותני — נותני צדקות, חזו סמיכות הפוכה.
- 14 קונה — הבורא, כלומר מקיים מצוות הבורא מאהבה.
- 15 דור... ופרנסיו — על־פי בבלי סנהדרין לח ע"א.

- 16 ואנשיו — כל הפרנסים ובני הקהילה. שוקקים... ופרושיו — שומעים דברי פירושו ודרשותיו בשקיקה ובחשק רב.
- 17 אמירה נעימה יהיבא — אמירתו ניתנת בחן ובנעימות, על-פי בבלי שבת קה ע"א.
- 18 בשליחותו — שהיה שד"ר מארץ-ישראל.
- 19 ותשובתו... ביתו — שבין שליחות לשליחות שב לביתו שבארץ-ישראל הרמה והנישאה, על-פי ש"א ז:ז.
- 20 חנייתו... מקרבא — בכל מקום ששהה קורב אליו את בני התורה ואת הלמדנים וכיבדם, על דרך בבלי הוריות ו ע"ב.
- 22 ומכרת — דעתו מכריעה את הכף בחילוקי-דעות. תבחן אוזן שומעת — השומע דבריו מקבלם, על-פי איוב יב:א.
- 23 וקולעת... בה — דברים נכונים ומתאימים וקולעים. הלשון על-פי שו"כ טז.
- 24 אב רחמן — אב אוהב הוא למשפחתו. כדרדע וכלכל והימן — בחמתו. על-פי מ"א ה:א.
- 26 ונעמן — מישחק מלים עם השם הפרטי המקראי (כגון: בר' מו: כא), וכוונתו כי נעים הוא רבי עמרם למכיריו.
- במדבר בערבה — מישחק לשון, על-פי דב' א:א, כלומר, ערב הוא בשעת דיבורו.
- 27 הוא... דינא — על-פי ב"ק נג ע"א. דין היורד לעומק הדין ולעיקר העניין.
- 28 שם טוב קנה — על-פי אבות ב, ז, קנה שם טוב קנה לעצמו. שליחא דרחמנא — שהוא שלוח ארץ-ישראל, לפיכך נקרא שלוחו של הקב"ה. ומכאן הקיצור שד"ר (פענוח אחר: שלוחא דרבנן — שליחם של חכמים), וראה הערה 1.
- 29 באמונה... המרבה — על-פי שמ' ז:יב.
- 30 רב טביומי — מחכמי התלמוד. משמע שמו נדרש על רבי עמרם, שהוא הטוב בחכמים.
- 31 חזויה יומי — על-דרך דני' ז:ב. חזויה... דמי — דומה הוא במראהו למלאך אלהים.
- 32 לית... טבא — אין בו חסרון. כמרגנית טובה ויקרה.
- 33 נפלו... הומים — על-פי תה' נה:ה. וציון בזה גדול צערו.
- 34 צדיק תמים — על-פי בר' ו:ט. ארץ העמים — כינוי לחוף-לארץ, בפי חז"ל.
- 35 זו... שיבה — על-פי המדרש לבר' טו:טו (בר' סג:טו) והלשון על-פי בבלי עירובין נא ע"א. זהו גורלו של רב עמרם, שלא ישוב לארץ-ישראל.
- 36 עמרם... כצמר — מישחק לשון בין השם עמרם למלה עמר — שהוא צמר בארמית.
- 37 כבן שחר — דומה הוא לכוכב, על-פי יש' יד:יב. אורו נבקע כשחר — על-פי יש' נח:ח.
- 38 טוב... דהבא — על-פי משלי ג:ד; טוב הוא ממסחר של כסף וזהב.
- 39 חולק... הבא — מסיים בברכה לנפטר: חלק טוב יינתן לו לעולם הבא.
- 40 זך, צור, אהיה — כינויים לקב"ה, שהוא מלך ממתים ומחיה — על-פי נוסח התפילה בברכת מחיה המתים.
- 41 יהיה — יתקיים.
- 42 ברא כאבא — יזכו הבנים להיות גדולים בתורה ובמעשים כאביהם הנפטר. על-פי בבלי עירובין ע ע"ב.
- 43 לא... עזיבה — יזכה ויחיה עד זקנה ושיבה. סיום בברכת הנפטר ובברכה לבנים.

הקינה השנייה היא על ר' אליעזר גאלימידי, שלוח ירושלים, שתוך כדי שליחותו נהרג בידי ליסטים, כשנת 1804 או 1806, בכפר בתוניסיה. הקינה עליו נכתבה בידי ר' אליהו סדבון, מפייטני תוניס המפורסמים, הנמנה עם ארבעת הפייטנים המרכזיים של קובץ הפיוטים התוניסאי החשוב ביותר 'שירי זמרה'. ר"א סדבון כתב שתי קינות בלבד, וזו המובאת להלן כלולה בדיוואן שלו, המצוי בכתב-יד, מאוסף בניהו.²⁷

בקינה שלפנינו באים לידי ביטוי הכאב, הזעם והזעקה המרה על המוות הטראגי של גדול בתורה, שלוח ארץ-ישראל, תושב ירושלים עיר הקודש, שנרצח באכזריות

27 אני מודה לפרופ' מאיר בניהו, שנהג בי בעין יפה, היפנה אותי לכתב-היד והתיר לי לפרסם מתוכו קינה זו. על ר"א סדבון ועל שירתו ולקט מייצג משירתו — ראה: חזן, סדבון; על הקובץ 'שירי זמרה' (ליורנו תרל"ב) — ראה: חזן, בוג'נאח, עמ' 453-454.

והושלך על אם הדרך מדוקר ומתבוסס בדמו, על אדמה טמאה, הרחק מביתו וממשפחתו. קינת דוד על יהונתן (שמ"ב א: י"ט-כז) מזמנת פסוקיה למשורר, שכן בשתי הפעמים המוות הוא טראגדיה אישית ואסון לאומי. ולא נחה דעת המקונן עד שראה בהרוג דוגמה של עבד ה', הנושא עוון העם כולו ומכפר כמותו על כלל ישראל.

ארים בציר וחלחלה

קינה על מות השד"ר רבי אליעזר גאלימידי, שנרצח בתוניסיה בידי שודדי דרכים. שיר מעין אזור, בעל רפרינים מתחלפים, הבאים בראש השיר ועל-פי חריזתם משתנה חריזת האזורים. לבד מטורי הפתיחה כולל השיר 10 מחרוזות, בכל מחרוזות 3 טורי סטרופה וטור מעין אזור, בחריזה מתחלפת לסירוגין. בסיום רפרין שונה. כתובת השיר: 'קינה להרב המנוח כמה"ר [כבוד מורנו הרב] אליעזר גאלימידי שיצא בשליחות ארץ-ישראל ונהרג בידי ליסטים בעו"ה [כעוונותינו הרבים], והיא לתמרור "קול אהלה תתיפח" והסימן אליהו'.

חריזה: אא. בב. / ג.ג.ג.א. / ד.ד.ד.ב. / ה.ה.ה.א. / ו.ו.ו.ב.

משקל: 8 הברות בטור.

מקור: דיוואן סדבון (כת"י בניהו) דף ב ע"ב.

	קול מספד נהי ויללָה אַל השמועה כי באָה	אַרים וְחַלְחָלָה בְּנַפְשׁ מָרָה נִהְלָאָה	
ארים בציר	בְּהִימָן כְּלָכַל וְיַרְדֵּעַ כַּנְפוֹל לַפְּנֵי בְּנֵי עוֹלָה	אַיכָה מִבֵּין כָּל מַדְעַ נֶפֶל בְּיַד עַם לֹא יַדַע	
בנפש מרה	מִיָּם שְׁבַתִּי וְחִדְשִׁי נִגְדַע בְּאַרְצָךְ טַמְאָה	אַבְכָּה מִי יִתֵּן רֵאשִׁי אַל שׁוֹכֵן צִיּוֹן עִיר קִדְשִׁי	5
ארים בציר	וְכָל בְּרַךְ תִּלְךָ מִיָּם חָרַב בֶּן עֲמוֹן שְׂכָלָה	לֵב נִמְס רַפּוֹ יָדַיִם לְיִקְיָר יְרוּשָׁלַיִם	
בנפש מרה	לֹא נֶשְׁק לְבָנּוּ וּלְבַתּוֹ לְזֹאת אֲדַמָּה כּוֹס וְקָאָה	לֹא צִיּוֹה אַחֲרָיו אֶל בֵּיתּוֹ הַכְּמוֹת נֶכֶל יְהִי מוֹתּוֹ	10
ארים בציר	בְּחָרַב צָר מְדוֹקְרוֹת נִתְגַּלְל בְּתוֹךְ מְסִילָה	יָדָיו לֹא הָיוּ אֲסוּרוֹת בְּדָם פָּצַע וְחַבּוּרוֹת	
בנפש מרה	עֲדַת מְרַעִים וְכָלְבִיָּם וְאַבֵּל וּבְכִי וּמְשׁוּאָה	יוֹם הַקִּיפוּהוּ כְּזֹאבִים שֶׁק אֶפְרָיִם יִצַּע לְרַבִּים	

	אל טל וְאֵל מְטַר עֲלֵיהֶם כִּי שָׁם אָבִירִי אֵל סִילָה.	הָרִים נִגְעַל גְּבוּר בָּהֶם כִּכְרֹל יִהְיוּ שְׁמֵיהֶם	15
ארים בציר			
	צִיר נֶאֱמָן בְּמוֹעֵצָה עָרַב וְהֵנָּה בְּלָהָה	הוֹרֵד מֵאֵת אֲחִיו יֵצֵא בוֹקֵר בְּקִשְׁתּוֹ לֹא נִמְצָא	
בנפש מרה			
	הֶקֶר דְּמַעְיו בְּהֶקֶיר כְּמוֹ עוֹר בְּאַפְלָה	וּמִי יִנְחֵם בֶּן יֶקֶיר מִיָּם בָּאֵר, וּמִגִּשְׁשׁ קִיר	20
ארים בציר			
	מְדוּכָא מִחֲמַד עֵינֵינוּ וְכָל עוֹלָה וְחֻטְאָה בְּחִבּוּרְתּוֹ נִרְפָּאָה.	וְהוּא מְעוֹנוֹתֵינוּ אָכֵן הוּא נֶשֶׂא חֲלִינּוּ וְכָל עוֹלָה וְחֻטְאָה	

ביאורים ומקורות:

- 1 בציר וחלחלה — בכאב וברעד.
- 2 נהלאה — מפוזרת ומורחקת על-פי מיכה ד:ז. אל... באה — על-פי יח' כא:יב.
- 3 מבין כל מדע — הוא רבי אליעזר שהיה חכם וגדול בתורה. כהימן כלכל ודרדע — הנודעים בחוכמתם, על-פי מ"א ה:יא.
- 4 עם לא ידע — על דרך דב' כח:לו. כנפול... עולה — על-פי ש"ב ג:לד.
- 5 מים... מים — על-פי יר' ח:כה. שבתו וחדש — צערי גדול עד כי גם בימי חג ומועד לא אחדל מבכי.
- 6 אל שוכן ציון — על הנפטר, שהיה איש ירושלים.
- 7 וכל... מים — על-פי יח' ז:ז.
- 8 ליקיר ירושלים — שם של כבוד לחשובי ירושלים, על-פי יומא ו:ד.
- 9 חרב בן עמון — על-פי ש"ב יב:ט.
- 10 הכמות נבל — ש"ב ג:לג. כוס וקאה — עופות המסמלים חורבן וקינה. על דרך תה' קב:ז.
- 11 ידיו לא אסורות — על-פי ש"ב ג:לד.
- 12 בתוך מסילה — על אם הדרך.
- 14 שק... ובכי — על-פי אס' ד:ג. משואה — חורבן וצרה.
- 15 הרים... שמיים — הביטוי כולו על-פי ש"ב א:כא.
- 16 כברזל יהיו שמיים — על-פי וי' כו:יט. אבירי אל סלה — על-פי איכה א:טו.
- 17 מאת אחיו — בני ארץ-ישראל.
- 18 בקר... בלהה — שמתחילה 'נעלם' רבי אליעזר ואחר כן נתגלה כי נרצח (ראה: יערי עמ' 704).
- 19 בן יקיר — בנו של המנוח. כהקיר מים באר — על-פי יר' ו:ו.
- 20 ומגשש... באפלה — על-פי דב' כח:כט.
- 22/21 והוא... נרפאה — כל העניין על-פי נבואת עבר דה', ישעיהו פרק נג.

ולסיכום — השירים לכבוד שד"רים או לזכרם הם ביטוי לאהבה ולהערצה שבהן התקבלו שלוחי ארץ-ישראל בקהילות צפון-אפריקה. דמות השד"ר העולה מן השירים היא של אישיות רבת פנים ורבת עוצמה, חוכמה, גדולה ומידות נעלות. בעיקרו של דבר ודאי היו שלוחים אלה אנשי המעלה, ועם זאת הילת הקדושה של ארץ-ישראל ודאי הוסיפה הרבה לדמותם.

הפניות ביבליוגראפיות

- אלמאליח
א' אלמאליח, 'רבי דוד חסין המשורר ושירתו', מזרח ומערב, ב (תרפ"ט), עמ' 327-341.
- בן-עמי
' בן-עמי, הערצת הקדושים בקרב יהודי מרוקו, ירושלים תשמ"ד.
- חזן, ארמית
א' חזן, 'ארמית ועברית בשירת רבי דוד חסין' ממזרח וממערב, ד (תשמ"ד), עמ' 111-124.
- חזן, בוג'נאח
— —, 'רבי מוסה בוג'נאח — פייטנה של יהדות לוב', קהילות ישראל בדרום המגרב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 453-468.
- חזן, הלשון
— —, 'רובדי הלשון בשירת רבי דוד בן אהרן חסין', מסורות, א — לזכר נסים ביריבי ע"ה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 19-39.
- חזן, השירה
— —, 'השירה והפיוט בצפון אפריקה — המשך וחיידוש', פעמים, 2 (קיץ תשל"ט), עמ' 41-47.
- חזן, נוכחות
— —, 'נוכחות ארץ-ישראל בשירה ובפיוט של יהודי צפון-אפריקה', קתדרה, 34 (טבת תשמ"ה), עמ' 37-57.
- חזן, סדכון
— —, 'בחיינות בשירתו של ר' אליהו סדכון', ספר הזכרון להרב יצחק נסים, ה עמ' קמז-קפב.
- חזן, צדיקים
— —, 'שכחי צדיקים בשירה ובפיוט של יהודי צפון-אפריקה', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ב (טבת תשמ"ב), עמ' 80-93.
- טולידאנו
י"מ טולידאנו, נר המערב, ירושלים תרע"א.
- יהלום
' יהלום, 'שירת רבי ישראל נג'ארה והתחדשות השירה העברית במזרח לאחר גירוש ספרד', פעמים, 13 (תשמ"ג), עמ' 96-124.
- יערי
א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל², ירושלים תשל"ז.
- מירסקי, משקל
א' מירסקי, 'משקל התנועות האיטלקי', ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 221-227.
- מירסקי, נג'ארה
— —, 'שירי גאולה לרבי ישראל נג'ארה', ספונות, ה (תשכ"א), עמ' רזרלד.
- מעגל טוב
חי"ד אזולאי, מעגל טוב השלם, מהדורת א' פריימן, ירושלים תרצ"ד.
- ספר טבריה
עודד אבישר (עורך), ספר טבריה, ירושלים תשל"ג.
- פגיס
ד' פגיס, 'המצאת היאמבוס העברי ותמורות במטריקה העברית באיטליה', הספרות, ד (תשל"ד), עמ' 651-712.
- פליישר
ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימיה הביניים, ירושלים תשל"ה.
- קול יעקב
קול יעקב, שירי רבי יעקב כירדוגו, לונדון תר"ד.
- שירו לו
שירו לו זמרו לו — שירים המושרים בפי יהודי צפון-אפריקה, בעריכת א' חזן, ירושלים תש"ם.
- שירי פרגי
שירי רבי פרגי שוואט, מהדורת א' חזן, ירושלים תשל"ו.
- תהלה לדוד
שירי רבי דוד חסין, אמסטרדם תקס"ז; מהדורה ב: קזבלנקה תרצ"א (מראי-המקום במאמר זה על-פי מהדורת קזבלנקה, המצויה יותר).